

MUZEJ IN IZKUŠNJE PANDEMIJE NOVEGA KORONAVIRUSA

Strokovni članek | 1.04
Datum prejema: 23. 8. 2021

Muzeji so del družbe in skladno z družbenimi spremembami v stalnem procesu preobrazb. Globalni pretres planeta, ki ga povzroča pandemija novega koronavirusa oz. koronakriza, zato preoblikuje tudi muzejsko izkušnjo in pomeni velik izziv pri odpiranju inovativnih pristopov v muzejih. Po dveh letih pandemičnega strokovnega muzejskega dela se potrjujejo in udejanjajo mnoge že pred pandemijo poznane nove težnje v muzeologiji in novosti, ki so prav v kritičnem obdobju dobile pravi zagon in mnoge refleksije. Aktualna vprašanja in smeri novih muzeoloških teženj se doživlja v polju med pandemičnimi izkušnjami družbene osamitve posameznika in zapovedano varnostno razdaljo med ljudmi, posledičnim zmagovitim pohodom digitalne dobe in uvidom o globalni in planetarni povezanosti in soodvisnosti.

Kriza ni zgolj kriza – zaradi sprememb, ki jih povzroča, razmika obzorja in ustvarja prostor novim oblikam življenjskih izkušenj. Zato tudi v muzejih govorimo o redefiniranju muzejskega dela in ponudbe. Klasičnim vprašanjem o tem, kaj muzeji delajo, s kom se povezujejo in kako komunicirajo muzejske vsebine, se ob bok postavlja ta vprašanja, zakaj in seveda za koga obstajajo muzeji.

Muzej in izolirani posameznik

Že desetletje se pozornost muzejev obrača v družbeno polje, kar dokazuje tudi nabor vsakoletnih tematik Mednarodnega muzejskega dne, 18. maja, ki jih določi in izbere globalna muzejska institucija – Mednarodni muzejski svet ICOM. Predlagane vsebine razpirajo dejavno vlogo muzejev v hitro spreminjajoči se družbi s poudarki na družbeni harmoniji, ustvarjalnosti, družbenih spremembah, hiperpovezanosti, enakosti in vključenosti.¹ Tudi tema, ki zaznamuje muzeje v koronakrizi, torej tema leta 2021, opozarja na nove izzive v družbi postkoronske dobe. »Prihodnost muzejev: okrevanje in novi izzivi« je naslov globalnega razmisleka o ključnih spremembah v naši družbi in vzpostavljanju predruugačenih

oblik muzejskega dela, kulturne ustvarjalnosti in poslanstev muzejev. O družbeni odgovornosti muzejev in njihovih perspektivah v prihodnosti so razpravljali tudi na konferencah, ki jih v organizaciji z drugimi partnerji pripravlja evropska muzejska mreža NEMO.²

Nova pandemična izkušnja se je začela s šokom in t. i. zaprtjem sveta in z njim tudi kulturnih vsebin. Stiska, ki jo je družba doživljala ob nedostopnosti oz. pomanjkanju kulturnih vsebin, je dokaz, kako je kultura nujna za duševno zdravje posameznikov. V času koronakrize človeško delo in prostore komunikacij še hitreje nadomeščajo avtomatizirani algoritmi, aplikacije, človeka zamenjujejo digitalne tehnologije, odzivniki in druga orodja digitalne družbe. Kot posledica vzpostavitve novih tehnologij v naš vsakdan izginjajo tudi različna fizična »sociovozlišča«, kjer so se srečevali, stikali, pogovarjali, dogovarjali in se sporazumevali posamezniki. Posledica tega stanja je še večji upad družbenega zaupanja, saj so informacije in znanja, stališča, posredovana v digitalnih računalniških okoljih in družbenih mrežah, pogosto in zlahka zmanipulirana ali celo lažna. Koronakriza je trend izolacije in osamitve posameznika še pospešila in upad medsebojnega zaupanja postaja pereče in boleče vprašanje 21. stoletja. Prav zato so točke oz. mesta zaupanja, ki še omogočajo družbeno vezljivost oz. kohezijo, toliko pomembnejše, dragocene in nepogrešljive. Muzeji so prav to. Prostori zaupanja. Muzeji kot zaupanja vredne ustanove so ljudem v času koronakrize nudili možnosti izmenjave misli, občutij in nekatera zgodovinska dejstva o pandemijah v preteklosti. Posamezniki so prek muzejev vzpostavljali stik s širšo skupnostjo, od katere so bili sicer neposredno oddaljeni. Večina muzejev se je zavedala, kako pomembno je, da prisluhnejo posameznikom in delijo njihove misli, občutja v času, ko ves svet ostaja povezan, a hkrati tako oddaljen. Prisluhnili so migrantom, bili pozorni na brezdomce. Zelo ranljivi sta postali skupini otrok in mladostnikov ter starostnikov, ki so ostali odmaknjeni od zanje tako pomembnih neposrednih družbenih stikov. Ta dvosmerna komunikacija, družbeno mreženje in različna povabila k sodelovanju pri dokumentiranju časa in sprememb so prav gotovo prepoznavna značilnost muzejev v času krize, tudi v Sloveniji. Lahko

1 Teme Mednarodnih muzejskih dni: 2010 Muzeji za socialno harmonijo, 2011 Muzeji in spomin, 2012 Muzeji v svetu sprememb: Novi izzivi, nove inspiracije, 2013 Muzeji (spomin + ustvarjalnost) = družbene spremembe, 2014 Zbirke povezujejo, 2015 Muzeji in trajnostni razvoj, 2016 Muzeji in kulturna krajina, 2017 Muzeji in spregledana preteklost: Nepovedano v muzejih, 2018 Hiperpovezani muzeji: Novi pristopi, nove publike, 2019 Muzeji kot kulturna središča: Prihodnost tradicije, 2020 Muzeji in enakost: Raznolikost in inkluzivnost.

2 *Muzeji in družbena odgovornost – kaj sledi?* je tema konference, ki jo je od 23. do 24. septembra 2021 organizirala Skupnost muzejev Slovenije ob predsedovanju Slovenije Evropski uniji.

* Tanja Rozenbergar, dr. etnologije in muzeologije, Slovenski etnografski muzej; tanja.rozenbergar@etno-muzej.si.

pritrldimo, da so bili slovenski muzeji v času krize zelo odzivni, aktualni, angažirani, ustvarjalni in odgovorni.

Muzej novejšje zgodovine Slovenije je pripravil nagradni stripovski natečaj za stripovske zgodbe v času korone. Zanimiv in izredno odmeven je tudi projekt Slovenskega etnografskega muzeja *Koronski humor* s ciljem zbirati in objavljati šale, ki so v tem času preplavila naša družbena omrežja.³

Mnogi primeri in projekti iz časa pandemije potrjujejo, da današnje muzeje lahko razumemo kot prostore verodostojnosti in zaupanja, prostore, ki prispevajo k družbenim mrežam, širjenju vrednot in medsebojnemu zaupanju. Muzeji hranijo zaupanja vredne informacije, izvirne, preverljive in zanesljive. V digitalni dobi so informacije vrednost, menjalna valuta in zaklad. Preverljive informacije pa so pravo bogastvo. Prav takšne hranijo muzeji oz. muzejske zbirke. Pred muzeji kot družbenimi ustanovami s socialnim in kulturnim kapitalom je tako v 21. stoletju, postkoronski digitalni dobi, družbi nezaupanja in osamljenih posameznikov velika moralna odgovornost.

Muzej in planet

Razmisleke o moralni odgovornosti muzeja in muzeju kot gradniku zaupanja in demokratičnosti je pospešila in potrdila prav koronakriza, z usvajanjem takšnih izhodišč pa se posledično oblikuje imperativ aktivne/aktivistične vloge muzeja in njegovega prispevanja k preseganju sodobnih problemov. Moralni imperativ prihodnosti muzejev je ustvarjanje poslanstev, ki obravnavajo »velike probleme in velika vprašanja« in človeško zgodovino povezujejo s planetarno perspektivo.

Tudi afriški mislec Joseph-Achille Mbembe je na uvodnem pogovoru webinarja o dekolonizaciji muzejev, ki je potekal prav v času pandemije, novembra 2020, poudaril osredotočenost muzeja na celoten planet in življenje na njem (Mbembe 2020). Muzej prihodnosti se po besedah Mbembeja posveča življenju na planetu v globalnem in celostnem smislu in ne le življenju ljudi, saj smo vsi prebivalci istega planeta. Muzej prihodnosti je po Mbembeju Muzej za življenje, življenje z veliko začetnico. Muzej je tudi sredstvo za reorganizacijo kulture in drugačno razumevanje t. i. globokega planetarnega časa (*deep time*).

Hip pred pandemijo koronavirusa in pred glasnim krikom o »rdečem alarmu« zaradi posledic podnebnih sprememb je leta 2019 pri založbi Routledge v seriji Muzejski pomeni (*Museum Meanings*) izšel zbornik *Museum Activism*, v katerem so objavljeni teoretski diskurzi in primeri dobrih praks 51 avtorjev iz 14 držav o odpiranju aktivističnih po-

bud v projektih in programih muzejev⁴ v zadnjem desetletju. Urednika zbornika, znana predavatelja na Univerzi v Leicesteru Robert R. Janes in Richard Sandell, že z naslovom svojega uvodnega prispevka *Zanamci so prišli: Nužen nastanek muzejskega aktivizma (Posterity has Arrived: The necessary emergence of museum activism)* jasno začrtata poziv k aktivni vlogi muzeja v dobrobiti človeštva in novi razvojni stopnji muzejske institucije.

»Muzeji so bili sprva elitne imperialne zbirke, ki so danes prek izobraževalnih ustanov za publiko v procesu preoblikovanja v ‚malle‘, nakupovalne potrošniške centre z dodano vrednostjo« (Janes in Sandell 2019: 1). Poudarita, da so bili muzeji v 20. stoletju preobremenjeni z izobraževanjem in oblikovanjem vsečne ponudbe ter zabave za publiko. V svoji analizi večkrat poudarjata, da se »muzejsko ugodje« čedalje bolj razblinja, krha. V zadnjih dveh desetletjih so muzeji začeli preučevati zgodovino lastnih zbirk, tematizirajo dekolonizacijske vsebine in neupravičeno marginalizacijo staroselskih ljudstev, odpirajo vprašanja družbene pravičnosti, izumiranja živalskih vrst, problematiko podnebnih sprememb, revščine, brezdomstva.

Aktivistični pristopi razumevanja zbirk poudarjajo, da mora muzej ponuditi informacije v planetarnem kontekstu. Podnebne spremembe spreminjajo naš planet in posledično vplivajo tudi na kulturno dediščino, opozorila o segrevanju ozračja in katastrofičnih posledicah se spreminjajo v realnost. Zato so to prednostni problemi, s katerimi se ukvarjajo muzeji.

Aktualni Evropski projekt *Taking care: Etnografski in muzeji svetovnih kultur kot prostori skrbi* (2019–2023), v katerem partnersko sodeluje tudi Slovenski etnografski muzej, v okviru raziskav, razprav, konferenc, razstav in umetniških intervencij pogloblja vprašanja o prihodnosti muzejev v času planetarne prekrarnosti, izpostavlja muzeje kot ustanove za naslavljanje problematik podnebnih sprememb, okoljske pravičnosti, skrbi za pravičnejšo in boljšo prihodnost planeta in ljudi, vpliva človeka na okolje in možnosti za soustvarjanje trajnostnih strategij in praks (Spletni vir 1, Spletni vir 2). Tako tudi Tina Palaić o pomenu aktualizacije zbirk v kontekstu tega evropskega projekta poudarja: »Zbirke so ostale iste, prav tako gradivo, a v današnjem času ponujajo druge potencialne. Pomembno je, da razmišljamo o tem, kaj lahko danes naredimo z njimi« (Palaić 2021). Muzejski (etnografski) predmet tako postane medij, »ki v svojem bistvu ni predmet po sebi, temveč posebna perspektiva tega predmeta. Različni konteksti in interpretacije dajejo predmetom različne pomene« (Planckensteiner 2018: 33). V Etnološkem muzeju v Ženevi

³ Več o projektih in programih, ki so jih v času pandemije pripravili v slovenskih muzejih, glej v poročilih muzejev, objavljenih v *Glasniku SED*, 60/2, 2020, v *Icom news Slovenija: Muzeji in covid-19* (2020), v novicah ICOM SEE iz leta 2020 in drugih edicijah.

⁴ V pojmu muzej avtorja razumevata muzeje, galerije, dediščinske centre, spomenike, centre znanosti. Med prispevki v omenjenem zborniku je tudi članek z naslovom *Razstrupljanje in dekolonizacija muzejev (Detoxing and decolonising museums)*, ki predstavlja ustanovljeno mrežo zaposlenih v muzejih (temnopolti, azijati, manjšine) s ciljem opozarjati na delavske in človekove pravice, enakovredne za vse.

(MEG) so septembra 2021 pripravili razstavo *Okoljska pravica – domače alternative*, na kateri predstavljajo alarmantno problematiko podnebnih sprememb v odnosu do staroselcev, ki so še posebej ranljivi zaradi tesne odvisnosti od naravnega okolja. Razstava predstavlja perspektive in znanje staroselcev pri soočanju z degradacijo njihovih ozemelj, ki jo pospešujejo podnebne spremembe. A prav ti imajo hkrati pomembno vlogo pri iskanju alternativnih rešitev, zahvaljujoč ohranjenim znanjem. Ponudba in uporaba znanj staroselcev in prvotnih ljudstev pri preseganju ogrožanja planeta je pomemben prispevek muzejev za oblikovanje alternativ reševanju tega problema; muzej je v tem primeru lahko pravi medijski prostor za posredovanje znanja širši družbi (Spletni vir 3).

»Naša glavna premisa je, da se muzeji premaknejo od mednarodnih skrbi in oblikujejo vizije in poslanstva, ki nagovarjajo velike probleme in velika vprašanja. Muzej naj postane skupna institucija, vir, ki pripada in vpliva na celo skupnost. Muzeji niso nevidni, zato je čas, da se aktivirajo« (Janes in Sandell 2019: 17). Avtorja sodoben muzej opredelita kot sistem opozarjanja in odzivanja na svet na temelju edinstvenih virov, podatkov in gradiva, ki ga hranijo. Muzej kot nakupovalno središče je naslednja stopnja evolucije muzejev, ko ti zagotavljajo vsebinsko in trajno javno korist. Zato so aktivni agenti za bistveno razumevanje aktualnih družbenih sprememb in hkrati pomembni ob naslavljanju muzejskih publik v 21. stoletju. Ta nova težnja v muzeologiji izpostavlja, da je treba gradivo, ki ga hranijo muzeji, soočiti z družbenimi aktualnimi vprašanji in v povezavi z dediščino, kulturno identiteto in pripadnostjo, ki jo ti predmeti sprožajo. Pomembno je delo s skupinami, skupnostmi, treba je odpirati vprašanja o pomenu muzejskih predmetov za obiskovalce, zbirko je treba aktivirati, odkriti sodobne pomene gradiva za lokalne in globalne deležnike. Tovrstne muzejske obravnave spodbujajo civilnodružbeno dejavnost in družbeni aktivizem. Z obravnavanjem demokracije, človečnosti in človekovih pravic »muzej postaja prostor javne vesti, mesto za katarzo, priznanje, razumevanje, opravičilo in odpuščanje« (Roženberger 2018: 148).

Muzej in digitalna okolja

Agenda o digitalizaciji muzejev se je vzpostavljala že desetletji pred koronakrizo, skladno z začetki digitalne dobe, a fizična zaprtost muzejev, predvsem v prvem valu pandemije, je sprožila »totalne« premike in raznovrstno družbeno interakcijo muzejev preselila v digitalna okolja. Priča smo sprožanju različnih digitalnih iniciativ in reinterpretaciji muzejskih gradiv z orodji in programi novih tehnologij, komuniciranju s publikami v digitalnem okolju in oblikovanjem popolnoma novih uporabniških digitalnih izkušenj. Čas pandemičnih omejitev življenja in delovanja je oblikoval mnoge digitalne inovacije, rešitve in prilagoditve.

Že v prvi fazi, v hipnem odzivu na zaprtje muzejev, prepoznamo večjo digitalno vidnost muzejskih vsebin. S pri-

stopom enciklopedičnih informacij so se obogatile predstavitve zbirk na spletu, Mednarodni muzejski svet ICOM je pričel s projektom boljše predstavitve muzejev na Wikipediji. Proces se je v letu dni le še razmahnil in razvejal. Poročila, ki jih ICOM pripravlja v času pandemije na podlagi razposlanih vprašalnikov, dokazujejo, da so digitalne aktivnosti muzejev skokovito porasle – kar za 50 % (Spletni vir 4).⁵ Že v drugem poročilu s konca leta 2020 se kaže množična premestitev dejavnosti v digitalno okolje in vzpostavitev novih medijskih kanalov. Ne le spletnih strani, digitalnih muzejskih časopisov, temveč tudi družbenih omrežij, kanalov na platformi YouTube, podcastov. Na njih poteka pripovedovanje zgodb (*storytelling*) o muzejskih predmetih, predvaja se dogodke v živo, v živo se nagovarja različne ciljne skupine uporabnikov, ponuja se spletna izobraževanja in virtualne sprehode po razstavah. Tako se v tretjem poročilu, ki zaokroža prvo polovico leta 2021, razvejano digitalno prisotnost že razume kot novo realnost. Kar 76 % vprašanih v tretjem vprašalniku izpostavlja, da so prednosti muzejev razmisleki in vzpostavitev novih digitalnih strategij.

Dobro usmeritev za položaj muzejev v Sloveniji, predvsem pa njihovega dela v prihodnje, je nakazala analiza ankete, ki jo je že aprila 2020 pripravila in izvedla Skupnost muzejev Slovenije (Spletni vir 5). Izpad lastnega prihodka je narekoval izredne razmere tudi po vrnitvi v muzej in odprtju muzejev, ogrožena so nekatera delovna mesta, ki jih muzeji financirajo iz lastnih virov. Opozorili smo tudi na jasneje oblikovane načrte in akcijske načrte za varovanje gradiva v času tovrstnih naravnih nesreč. Spletni seminar z naslovom *Kako se muzeji v Sloveniji soočajo s posledicami covida-19?*, ki sta ga pripravili Skupnost Slovenije in Slovenski odbor ICOM, je potrdil, da je treba nujno in čimprej digitalizirati muzejsko gradivo.

Digitalni razcvet v muzejih torej vzpostavlja kompleksno digitalno paradigmo. A ne le z vprašanji o digitaliziranem muzejskem gradivu, večji digitalni vidnosti muzejev in pestrih komunikacijskih oblikah, temveč tudi o drugih, problematičnih diskurzih. Ti so (ne)zadostna digitalizacija muzejske infrastrukture, (ne)ustreznost opreme muzejev, težave pri doseganju novih digitalnih znanj, usposabljanje in izobraževanje kadra za delo v digitalnih okoljih, vključevanje novih profilov v delovne postopke, vzpostavitev novih poslovnih modelov, zavedanje o nevarnosti navdušenja občinstva nad digitalnimi tehnologijami, »diznizaciji« muzejev, banalizaciji in trivializaciji dediščine, vzpostavljanje vrednostnih odnosov med izvirnikom in digitalnim artefaktom in razmisleki o nesnovnosti dediščine 21. stoletja.

O tem stanju imamo lahko različna mnenja, zavedanja, strahove, kritične pristope, lahko govorimo o pozitivni ali negativni digitalni muzejski izkušnji in virtualni resnično-

⁵ ICOM je prvo poročilo pripravil spomladi 2020, drugo jeseni 2020 in tretje spomladi 2021.

sti, ki to ni, a dejstvo je, da je digitalno življenje in komuniciranje naša stvarnost. Muzej se po pandemični izkušnji dokončno razume tudi v digitalnem smislu.

Postpandemični realizem

V pandemiji živimo in delamo že skoraj dve leti in jasno je, da nikoli več ne bo tako, kot je bilo, čas pred tem je preteklost druge dobe, digitalna izkušnja je muzeje za vedno zaznamovala. Dejstvo je, da razmere, ki jih povzročata koronakriza, niso enkratne in posledice ne le naša sedanjost. Muzej bo tudi v prihodnosti deloval v obeh resničnostih, virtualni in fizični, prisotni bosta mešana ponudba in mešana izkušnja. Po besedah Kaje Antlejš (2021) bo

fizično obiskovanje razstav v prihodnosti bolj cenjeno in hkrati bolj elitistično, občutek ‚biti tam‘ in prisoten bo bolj spoštovan, enkratni dogodki pa bo imel status prestiža. Vse večja uporaba digitalnih tehnologij bo slednje težnje še bolj približala uporabnikom, vsebine bodo vedno bolj dostopne in postale standard, tudi na mobilnih napravah.

Pandemija koronavirusa je muzeje pretresla in spremenila, a hkrati še jasneje pokazala in pospešila mnoge nove težnje v muzeologiji in nova poslanstva muzejev 21. stoletja, tudi v smislu planetarnega razumevanja muzejske ustanove in aktivistične vloge. Zadnja poročila ekspertnih skupin za podnebne spremembe so potrdila, da je le človek krivec za negativne učinke podnebnih sprememb, ki jih doživljamo kot različne naravne nesreče. Brez odločnih in hitrih sprememb drvi naš planet v katastrofo. Zato naj tudi muzeji in kulturne dediščine v najširšem smislu stopijo na stran Zemlje, premagajo učinke kapitala in spremenijo potek naše prihodnosti. Čedalje jasneje se soočamo s spoznanjem, da ni le dediščina 21. stoletja nesnovna, temveč da prehajamo v virtualizacijo naših življenj in dela, virtualizacijo resničnosti.

Literatura in viri

ANTLEJ, Kaja: *Muzejske izkušnje med fizično in virtualno resničnostjo: primeri iz Avstralije*. Predavanje, Zoom; <https://www.eventbrite.com/e/dr-kaja-antlej-muzejske-izkusnje-med-fizicno-in-virtualno-resnicnostjo-tickets-151026960705?aff=ebd-soporgprofile>, 13. 5. 2021.

JANES, R. Robert in Richard Sandell : *Posterity has Arrived. The necessary emergence of museum activism*. V: Robert R. Janes and Richard Sandell (ur.), *Museum Activism*. New York: Routledge, 2019, 1–21.

MBEMBE, Josef Achille: *Decolonizing as a verb: Reinterpreting collections and collecting*. Spletni seminar COMCOL; <https://www.youtube.com/watch?v=yKMvTmPWx0I>, 25. 11. 2020.

PALAIĆ, Tina: *Interpretacija zunajevropskih etnografskih zbirk – izzivi in priložnosti*. Znanstveni mednarodni simpozij *Dr. Branislava Sušnik in sodobniki – ambasadorji slovenske znanosti v Južni Ameriki*, 27. 5. 2021.

PLANKENSTEINEN, Barbara: *Being a World Culture Museum Today*. V: Barbara Plankensteiner (ur.), *The Art of being a World Culture Museum*. Bielefeld: Kerber Verlag, 2018, 25–43.

ROŽENBERGAR, Tanja: *Urbani fenomeni, muzejske perspektive v etnološkem in kulturnoantropološkem diskurzu*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2018.

Spletni vir 1: Taking Care; <https://takingcareproject.eu/>, 30. 6. 2021.

Spletni vir 2: Etnografski in muzeji svetovnih kultur kot prostori skrbi; <https://www.etno-muzej.si/sl/etnografski-in-muzeji-svetovnih-kultur-kot-prostori-skrbi>, 30. 6. 2021.

Spletni vir 3: Environmental Injustice – Indigenous Peoples' Alternatives; <https://www.ville-ge.ch/meg/expo31.php>, 26. 7. 2021.

Spletni vir 4: ICOM Follow-up report: Museums, Museum professionals and COVID-19; <https://icom.museum/en/news/follow-up-report-museums-covid-19/>, 15. 7. 2021.

Spletni vir 5: Anketa SMS – Vpliv Covid-19 na muzeje in galerije; <http://www.sms-muzeji.si/C/Items?cat=3>, 1. 7. 2021.

WAJID, Sara in Rachael Minott: *Detoxing and decolonising museums*. V: Robert R. Janes and Richard Sandell (ur.), *Museum Activism*. New York: Routledge, 2019, 25–36.